

զքառասուն հազար տուն ի Ստամբուլ, Պալատա և Սկուտարն: Քանդի յօթանասան ձէլալիքն աւիրել էին. և ամենեքեան հալածեալք և փախուցեալք անդ էին հանգուցեալք: Եւ թէ հաշուես ի Պուղտանայ մինչև Ստամբուլ, պոլթուն Ուսուսէլին մինչև մեծն Վանատիկ, նա չկայ քաղաք, գեղ կամ չֆուրկ, որ հայ չկենայ: — Ուղեգրութիւն, էջ 8:

Մուրատ փաշա, իր զօպիչ արշաւանքէն երբ յաղթական կը վերադառնայ, քիչ ետք թագաւորէն հրաման կը հանէ որ պանդուխտները իրենց տեղերը վերադառնան. շատեր սակայն զանազան միջոցներով կը մնան Կ. Պոլիս և Թրակիա (Դարանաղցի, էջ 145-7): Բայց եօթ հազար հոգիէ աւելի բազմութիւն մը, Հայ և Տաճիկ, ստիպուած կը վերադառնան իրենց նախկին բնակավայրերը (Դարանաղցի, էջ 148):

Ժամբուն վրայ կը տեսնեն որ ջալալիներու մնացորդներէն Մուրթատ անուն զօրազուլ մը վրան զարկած է Հաճի-Համզա ըստեւ տեղը, բայց տուն վերադարձող զաղթականներու կարաւանին չարիք մը չ'ըներ. — Դարանաղցի, էջ 149:

Ջալալիներու յարուցած խռովութիւնները յատկապէս վատթարացուցին երուսաղէմի միաբանութեան վիճակը: Որովհետեւ անոնք «վրդովեցին զերկիրն ամենայն, և եղեն հայ ազգս խեղճ և ողորմելի, և յերուսաղէմ հարկատուութենէն ոչ կարաց բառնալ, և եղին զամենայն խաչ և աւետարան և եկեղեցիս գրաւ ի քովն տաճկաց, և էր պարտքն ի էմ [= 27000] զըլ» — Պողարեան, Յուցակ Զեռ. երուսաղէմի, Գ. էջ 194:

«ձէլալիներու վախը տիրապետած էր ամէնքին. Սուրբ Աթոռի միաբաններէն ոչ ոք չէր համարձակեր նուիրահաւաքութեան համար Բերիայէն անդին անցնիլ. դադրած էր նաև ուխտաւորներու երթեկը» երուսաղէմ. — Սաւալանեանց, Պատմ. երուսաղէմի, էջ 564:

Այդ տագնապալի և վտանգաւոր շրջանին նախախնամութիւնը տնօրինած էր որ Ս. Յակոբեանց վանքը ունենայ իր անձնուէր վարիչը յանձին Պարոնտէր Գրիգոր պատրիարքի:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԵՐԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԲԱՌԵՐՈՒ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Կաթոլիկոս և կաթոլիկէ յունարէն բառ մըն է, քաթոլիֆոս, քաթոլիֆի, որ բարդուած է քաթա՝ (պէս, բոս) և օլոս (հանուր, ամբողջ, ամենայն) ածականէն, և կը նշանակէ ընդհանրական:

Կաթոլիկէ բառը նիկիական հանգանակով նուիրագործուած է իբրեւ ստորագիլի քրիստոնէական եկեղեցւոյն. «Հաւատամք և ի մի միայն ընդհանրական (= կաթոլիկէ) եկեղեցին»: Այսինքն, առանց յարանուանութեան, Յիսուս Քրիստոսի մի եկեղեցին, որ ընդհանրական է և կը պատկանի բոլոր ազգերու հաւատացեալներու ամբողջութեան, այսինքն՝ չի պատկանիր միայն հայուն կամ հոգումին կամ լատինին՝ զատ զատ: Եւ իրօք այսպիսի ազգայնական և յարանուանական առանձին ըմբռնումներ և հասկացողութիւններ չկային քրիստոնէական աշխարհի մէջ, Քաղկեդոնի ժողովէն (451) առաջ, և եկեղեցի ըստեւ ատեն կը հասկցուէր Քրիստոսի՝ Եկեղեցին, որ մեկ է, ընդհանրական (կաթոլիկէ) է, առաքելական է և սուրբ է:

Գալով կաթոլիկոս բառին, շատ հին է ատոր գործածութիւնն ալ Հայոց մէջ, քահանայապետի և եպիսկոպոսապետի իմաստով, նոյնպէս Վրաց և Աղուանից եկեղեցեաց մէջ:

Ասորի եկեղեցւոյն ալ հովուապետը կը կոչուի Կաթուլիկո (cathoulico). այնպէս որ բառը թէև օտար, բայց ուրիշ շատ մը բաներու պէս, հայացած է բոլորովին և նուիրագործուած է Հայ պատմութեան և Հայ եկեղեցւոյ մէջ:

Լուսաւորէն սկսեալ իր բոլոր սերունդին եպիսկոպոսապետները մինչև Ս. Սահակ, Կաթոլիկոս անունը փառաւորած են, ատոր տալով սրբազան պաշտօնին բարձր իմաստը, նուիրական ըմբռնումը և արժանիքի ու գիրքի վսեմ հասկացողութիւնը:

(Սիոն, 1928 Յունիս, էջ 183-184):